

28. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12>.
29. Лук'янець Д.М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми право реалізації : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2007. 410 с.
30. Літошенко О.С. Адміністративна відповідальність в системі юридичної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2004. 199 с.
31. Миколенко О.І., Дуліна О.В. Суб'єкт адміністративної відповідальності в доктрині сучасного адміністративного права (на прикладі адміністративних правопорушень в сфері земельних відносин) : монографія. Одеса : Фенікс, 2015. 200 с.

УДК 343.3.7

МУРИХІН С.В.

СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

У роботі досліджуються проблеми встановлення сутності екологічної безпеки як родового об'єкту екологічних злочинів. Автором охарактеризовано систему екологічних злочинів за безпосередніми об'єктами суспільно небезпечного посягання і виділено: злочини міжнародного характеру (їх безпосереднім об'єктом є екологічна безпека людства; злочини, об'єктом посягання яких є порушення порядку здійснення дозвільно-ліцензійних, контрольно-наглядових проваджень; злочини у сфері ядерної та радіаційної безпеки; злочини у сфері біологічної безпеки; злочини, що порушують режим обігу інформації про стан навколишнього природного середовища; злочини проти порядку використання окремих диференційних природних об'єктів та їх ресурсів. Автором наголошено, що порушення вимог екологічної безпеки має бути визначено як родовий об'єкт злочинів проти довкілля (екологічних злочинів). Автором обґрунтовано, що встановлення такої системоутворюючої ознаки екологічних злочинів має бути основою для подальшої систематизації кримінально-правового законодавства у частині здійснення узагальненого розуміння «екологічний злочин», родовим об'єктом якого має бути визначено порушення стану екологічної безпеки як складової національної безпеки, і відповідно безпосередніми об'єктами злочинного посягання має бути встановлено порушення порядку здійснення дозвільно-ліцензійних, контрольно-наглядових проваджень; ядерна та радіаційна безпека; біологічна безпека; доступ до екологічної інформації; режим поводження з техногенними відходами; порядок використання диференційованих природних об'єктів та їх ресурсів. Автором визначено екологічні злочини як винне суспільно небезпечне діяння, що посягає на суспільні відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища, стандартів екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів, заборона вчинення яких встановлена чинним кримінально-правовим законодавством і карається застосуванням заходів кримінально-правової відповідальності.

Ключові слова: екологічна безпека, екологічні злочини, національна безпека, об'єкт злочину, природні об'єкти, природні ресурси.

В работе исследуются проблемы установления сущности экологической безопасности как родового объекта экологических преступлений. Автором охарактеризованы систему экологических преступлений по непосредственными объектами общественно опасного посягательства и выделено: преступления международного характера (их непосредственным объектом является экологическая безопасность

человечества; преступления, объектом посягательства которых является нарушение порядка осуществления разрешительно-лицензионных, контрольно-надзорных производств; преступления в сфере ядерной и радиационной безопасности; преступления в сфере биологической безопасности; преступления, нарушающие режим обращения информации о состоянии окружающей природной среды; преступления против порядка использования отдельных дифференциальных природных объектов и их ресурсов. Автором отмечено, что нарушения требований экологической безопасности должно быть определено как родовый объект преступлений против окружающей среды (экологических преступлений). Автором обосновано, что установление такой системообразующей признаки экологических преступлений должно быть основой для дальнейшей систематизации уголовно-правового законодательства в части осуществления обобщенного понятия «экологическое преступление», родовым объектом которого должно быть определено нарушение состояния экологической безопасности я составляющей национальной безопасности, и соответственно непосредственными объектами преступного посягательства должно быть установлено нарушение порядка осуществления разрешительно-лицензионных, контрольно-надзорных производств; ядерная и радиационная безопасность; биологическая безопасность; доступ к экологической информации; режим обращения с техногенными отходами; порядок использования дифференцированных природных объектов и их ресурсов. Автором определены экологические преступления как виновно общественно опасное деяние, посягающее на общественные отношения в сфере охраны окружающей природной среды, стандартов экологической безопасности, рационального использования природных ресурсов, запрет на совершение которых установлена действующим уголовно-правовым законодательством и наказывается применением мер уголовно-правовой ответственности.

Ключевые слова: *национальная безопасность, объект преступления, природные объекты, природные ресурсы, экологическая безопасность, экологические преступления.*

The paper examines the problems of establishing the essence of environmental security as a generic object of environmental crimes. The author described the system of environmental crimes for direct objects of socially dangerous encroachment and highlighted: crimes of an international nature (their immediate object is the environmental safety of mankind; security; crimes in the field of biological security; destroying the mode of circulation of information about the state of the environment; crimes against the order; use of individual differential natural objects and their resources. The author notes that violations of environmental safety requirements must be defined as a generic object of crimes against the environment (environmental crimes). such systemic signs of environmental crimes should be the basis for the further systematization of criminal law legislation ments in terms of the generalized concept of "environmental crime", a generic object of which is to be determined security violation of environmental condition I component of national security, and accordingly direct objects criminal attacks to be a violation of the order of permissive-licensed, supervisory production; nuclear and radiation safety; biological safety; access to environmental information; mode of treatment of man-made waste; order of use of differentiated natural objects and their resources. The author identified environmental crimes as a guilty socially dangerous act that infringes on public relations in the field of environmental protection, environmental safety standards, rational use of natural resources, the prohibition of which is established by the current criminal law and punishable by the use of criminal law measures.

Key words: *environmental crime, environmental safety, national security, natural objects, natural resources, object of crime.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах забезпечення раціонального використання природних ресурсів є одним із пріоритетних завдань, вирішення яких потрібно від держави і суспільства. В умовах виснаженості природних ресурсів і стрімкого науково-технічного прогресу неминучим наслідком є зростання антропогенного навантаження на навколишнє середовище, що

не сприяє вирішенню проблем забруднення навколишнього середовища. Сучасний стан забруднення навколишнього середовища, в тому числі в інтенсивному використанні природних ресурсів, дозволяє зробити висновок, що вирішення екологічних проблем перестає бути проблемою окремих держав, а вимагає активізації міждержавного, міжнародного співробітництва.

Темпи зміни параметрів природних ресурсів біосфери, породжені цією екологічною кризою, опинилися в сотні і тисячі разів вище темпів природної еволюції. Почалася загальна глобальна деградація природного середовища. За даними експертів Всесвітньої організації охорони здоров'я, 80% захворювань людей обумовлені несприятливим станом навколишнього середовища і незадовільними умовами життя в промислових центрах [1].

Зростання рівня енергоємних виробництв, збільшення швидкостей пересування людини, звернення інформації - це все вимагає збільшення обсягів використання природних ресурсів, відповідно, проблема дотримання вимог їх раціонального використання з площини приватно-правових відносин стає одним із пріоритетних завдань сучасної держави, тому повинна належати до сфери публічно-правового регулювання.

Вищезазначене поставило перед сучасними державами необхідність вирішення проблеми формування концепції сталого розвитку, за умови її поступового впровадження вирішити існуючі проблеми надмірного споживання природних ресурсів.

Стан наукової розробки проблеми. Дослідження сутності категорії екологічних злочинів, встановлення кримінологічних критеріїв застосування кримінальних покарань має базуватися на висновках представників науки кримінології, кримінального та екологічного права, зокрема, В.І. Андрейцева, Г. І. Балюк, А.П. Гетьмана, Ю. А. Дорохіної, О.М. Костенко, Т.В. Корнякової, Н.Р. Малишевої, В.О. Навроцького, О. М. Поліщука, Г.С. Поліщук, О.В. Мельник, Ю.С. Шемшученка та ін.

При цьому в межах зазначених дослідженнях недостатньо уваги приділено дослідженню кримінологічному та кримінально-правовому аспектам визначення системи екологічних злочинів.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні сутності екологічних злочинів та їх системи.

Виклад основного матеріалу. Визначення категорії «екологічний злочин» вимагає з'ясування сутності двох його складових. При розумінні терміну «екологічний» варто виходити з встановлення сутності категорії «екології». Сучасний підхід до визначення категорія «екологія» пов'язується зі здійсненими науковими розробками, що належать Е. Геккелю, який у 1866 році обґрунтував доцільність її розуміння як «науки про відносини живих організмів та спільнот, що ними утворюються, між собою та з навколишнім середовищем» [2, с. 244]. Починаючи з 70-х рр. ХХ ст. екологія набуває більш широкого розуміння, набуваючи ознак соціальної науки, при цьому акцент робиться на розумінні її як науки, що досліджує взаємовідносини людини і природи, що вимагає встановлення шляхів вирішення різних філософських, соціологічних, економічних, географічних та інших проблем. Виділяються наукові підходи, сутність яких зводиться до встановлення тенденції «екологізації» сучасної науки, в тому числі і кримінально-правової [2, с. 244].

Отже, розуміння предикату «екологічний» полягає у комплексному підході до визначення взаємовідносин людини і природи, людини і навколишнього природного середовища як у аспектах позитивного впливу (наприклад, укладення договорів оренди земельної ділянки, земельної концесії тощо), так і негативного (вчинення суспільно небезпечних діянь).

У кримінально-правовій науці існує декілька підходів до розуміння категорії «екологічний злочин». Варто виділити позицію авторського колективу підручника «Курс кримінології. Особлива частина», що полягає у розумінні «екологічного злочину» як злочину, що посягають на екологічну безпеку, а також опосередковано на життя і здоров'я людей [3, с. 151]. Синонімічною категорією до категорії «екологічний злочин» належить категорія «злочини проти довкілля», «злочини проти навколишнього природного середовища» [4, с. 71]. При цьому відповідно до норм чинного законодавства України під «охороною навколишнього природного середовища» розуміється «регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною» [5].

Аналіз доктринальних досліджень свідчить, що екологічні злочини розуміються, як:

– суспільно небезпечне винне кримінально-каране діяння, що передбачене кримінально-правовим законодавством, що посягає на суспільні відносини, пов'язані зі збереженням спри-

ятливого навколишнього природного середовища, раціональному використанню природних ресурсів та забезпеченню вимог екологічної безпеки держави як складової національної безпеки країни [6, с. 197];

- суспільно небезпечне діяння, що посягає на навколишнє природне середовище та його компоненти, раціональне використання яких є гарантією забезпечення та реалізації прав та свобод людини, що полягає у безпосередньому протиправному використанні природних об'єктів як соціальної цінності, що спричинює шкоду суспільним інтересам [7, с. 60];

- кримінально каране суспільно небезпечне діяння, що посягає на екологічний правопорядок та екологічну безпеку, в наслідок якого заподіюється істотна шкода охоронюваним законом правам та інтересам [8, с. 42-48];

- винне суспільно небезпечне діяння, що посягає на соціально-економічні відносини, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки, що заборонено кримінально-правовим законодавством та передбачає застосування заходів кримінально-правової відповідальності [9, с. 71].

Характерними ознаками екологічних злочинів Ю. В. Турлова виділяє : 1) заподіяння (або загроза заподіяння) шкоди навколишньому природному середовищу, яка розуміється як погіршення життєздатності, якості, цілісності, взаємозв'язків та інших об'єктивних критеріїв погіршення навколишнього середовища та його окремих екосистем (об'єктів тваринного та рослинного світу, атмосферного повітря, земельних комплексів, водних об'єктів тощо); 2) підвищену суспільну небезпеку, яка виявляється у заподіянні шкоди у теперішньому часі, так і у майбутньому, для майбутніх поколінь людства; 3) об'єктивна функціональність, що пов'язується з визначенням мотивів вчинення екологічних злочинів, які полягають у задоволенні приватних потреб людини чи соціальних груп людей, корпорацій тощо; 4) соціально-конструктивний характер, що проявляється у побудові певних усталених моделей злочинної діяльності (браконьєрство, вирубка лісу, незаконне рибальство, порушення нормативів забруднення атмосферного повітря, розорювання земель, затоплення земель, неконтрольоване розміщення техногенних відходів) [2, с. 244-245].

При цьому вчена, визначаючи співвідношення категорій «екологічний злочин» та «екологічна злочинність», останню розуміє як «соціальне явище», що характеризується підвищеним ступенем суспільної небезпеки, об'єктивно існує, триває у часі, об'єктом посягає якої є навколишнє природне середовище чи його окремі об'єкти, що створює загрозу порушення біологічних основ існування теперішніх та майбутніх поколінь людей [2, с. 246].

Розуміння сутності екологічних злочинів є можливим шляхом з'ясування критеріїв їх класифікації.

Так, залежно від безпосередніх об'єктів суспільно небезпечного посягання у літературі виділяються : 1) злочини міжнародного характеру (їх безпосереднім об'єктом є екологічна безпека людства (ст. 441 КК України «Екоцид»); 2) злочини, об'єктом посягання яких є порушення порядку здійснення дозвільно-ліцензійних, контрольно-наглядових проваджень (ст. 236 КК України «Порушення правил екологічної безпеки», що полягає у «порушенні порядку здійснення оцінки впливу на довкілля, правил екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів, якщо це спричинило загибель людей, екологічне забруднення значних територій або інші тяжкі наслідки»; злочин, передбачений ст. 253 КК України «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля», об'єктивна сторона якого полягає у розробці і здачі проектів, іншої аналогічної документації замовнику службовою чи спеціально уповноваженою особою без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля або введення (прийом) в експлуатацію споруд без такого захисту, якщо вони створили небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення або інших тяжких наслідків); 3) злочини у сфері ядерної та радіаційної безпеки (ст.ст. 265 КК України «Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами», 265-1 КК України «Незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію», 267 КК України «Порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами», 267-1 КК України «Порушення вимог режиму радіаційної безпеки», 274 КК України «Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки»); 4) злочини у сфері біологічної безпеки (ст. 326 КК України «Порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами»); 5) злочини, що порушують режим обігу інформації про стан навколишнього природного середовища (ст.ст. 237 КК України «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруд-

нення», 238 КК України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення» КК України); 6) злочини у сфері поводження з відходами (ст. 268 КК України «Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини») [10, с. 108].

До системи екологічних злочинів, окрім вище зазначених видів, варто віднести, злочини проти порядку використання окремих диференційних природних об'єктів та їх ресурсів (ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель», ст. 239-1 КК України «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель», ст. 239-2 КК України «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах», ст. 240 КК України «Порушення правил охорони або використання надр», ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря», ст. 242 КК України «Порушення правил охорони вод», ст. 243 КК України «Забруднення моря», ст. 244 КК України «Порушення законодавства про континентальний шельф України», ст. 245 КК України «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу», ст. 246 КК України «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу», ст. 247 КК України «Порушення законодавства про захист рослин», ст. 248 КК України «Незаконне полювання», ст. 249 КК України «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом», ст. 250 КК України «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом», ст. 251 КК України «Порушення ветеринарних правил», ст. 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду»).

Вище зазначена класифікація екологічних злочинів дозволяє зробити висновок про спрямування таких суспільно небезпечних діянь на заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, і відповідно, спрямовані на порушення стандартів екологічної безпеки.

Варто зазначити, що відсутність законодавчого визначення категорії «екологічних злочинів» ускладнює розуміння її сутності. Так, у статті 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» встановлюється сукупність адміністративних правопорушень та злочинів проти довкілля, не визначаючи їх сутності. Зокрема, видами екологічних правопорушень відповідно до чинного законодавства України є: порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище; порушення норм екологічної безпеки; порушення вимог законодавства про оцінку впливу на довкілля, у тому числі поданням завідомо неправдивого звіту з оцінки впливу на довкілля чи висновку з оцінки впливу на довкілля; неврахування у встановленому порядку результатів оцінки впливу на довкілля та невиконання екологічних умов, визначених у висновку з оцінки впливу на довкілля; порушення екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в дію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів; допущення наднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище; перевищення лімітів та порушення інших вимог використання природних ресурсів; самовільне спеціальне використання природних ресурсів; нежиття заходів щодо попередження та ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище; невиконання розпоряджень органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, та вчиненні опору їх представникам; порушення природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних радіоактивних речовин та відходів; невиконання вимог охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні, видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України; відмова від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, а також про джерела забруднення, у приховуванні випадків аварійного забруднення навколишнього природного середовища або фальсифікації відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення; приниження честі і гідності працівників, які здійснюють контроль в галузі охорони навколишнього природного середовища, посягання на їх життя і здоров'я; порушення природоохоронних вимог під час провадження діяльності, пов'язаної з поводженням з генетично модифікованими організмами; порушення вимог законодавства України при здійсненні стратегічної екологічної оцінки.

Очевидним є висновок про те, що застосовані формулювання у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» лише частково корелюються з формулюваннями складів злочинів, визначених у Кримінальному кодексі України, що свідчить про певну декларативність норм законодавчого акту.

Хаотичність підходів до визначення системи екологічних злочинів спостерігається не лише за чинним кримінально-правовим законодавством України, а і відповідно до норм кримінально-правового законодавства зарубіжних країн та норм міжнародного законодавства. Так, відповідно до Кримінального кодексу Російської Федерації родовим об'єктом екологічних злочинів визначено громадська безпека та громадський порядок. У Кримінальному кодексі Республіки Білорусь екологічні злочини називаються «злочинами проти екологічної безпеки та природного середовища», у Кримінальному кодексі Республіки Польща вони називаються «злочинами проти навколишнього середовища».

Відповідно до рішення XI Конгресі ООН з запобігання злочинності та кримінального правосуддя (18-25 квітня 2005 року, м. Бангкок) встановлено, що екологічні злочини належать до економічних злочинів і належать до однієї категорії злочинів, родовим об'єктом яких є порушення прав споживачів та порушення режиму оподаткування діяльності учасників правовідносин.

Вирішення проблеми досягнення комплексності підходів до розуміння категорії «екологічні злочини» нещодавно вбачалося у розробленні та прийнятті Екологічного кодексу України [11; 12]. Однак наразі Екологічний кодекс перебуває на стадії розробки. За основу його розробки свого часу було взято Модельний екологічний кодекс, що був прийнятий на двадцять сьомому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД (Постанова № 27-8 від 16 листопада 2006 року) [13], який у статті 1 «Основні поняття» визначає відповідні терміни, зокрема «екологічна політика», «екологічний контроль», «екологічне нормування», «екологічна шкода» та ін.

Однак і в межах цього концептуального нормативного акту не визначено категорію «екологічний злочин», при цьому встановлюється як одна із гарантій забезпечення прав і свобод людини здійснення профілактики та попередження екологічної злочинності, та невідворотність покарання за екологічні злочини (ч. 8 ст. 2 Модельного екологічного кодексу країн-учасниць Співдружності незалежних держав) [13].

Варто наголосити, що категорія «екологічний злочин» є відносно новою для кримінально-правової науки, і вперше починає застосовуватися, починаючи з 80-х років минулого століття як синонімічна категорія до понять «злочин у сфері охорони природи», «злочин у сфері охорони навколишнього природного середовища». Енциклопедичним є визначення категорії «екологічний злочини» як як передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні винні діяння, що посягають на екологічну безпеку, тобто на об'єкти природи, раціональне використання та охорону яких забезпечують нормальні умови життєдіяльності людей і задоволення їхніх матеріальних потреб [14]. Ю. А. Турлова наголошує на недоцільності ототожнення у наведеній дефініції екологічної безпеки з об'єктами природи. Сутність категорії «екологічний злочин» не розкривається належним чином авторським колективом «Популярної юридичної енциклопедії», де зазначається, що ним є протиправне діяння (дія або бездіяльність), що порушує встановлений в Україні екологічний правопорядок, при цьому сутності останнього не розкривається ані на законодавчого рівні, ані у науковій літературі [15, с. 129; 16, с. 44].

Заслужовує на увагу визначення екологічного злочину, запропоноване Г.С. Поліщуком. Вченим наголошується увага на доцільності розуміння екологічних злочинів як передбачених кримінальним законодавством суспільно небезпечні діяння, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження та відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій» [17, с. 323]. Звичайно, що екологічні злочини за своєю сутністю є злочинами і тому мають відповідати загальним ознакам злочину, визначених у ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України, а саме : суспільно-небезпечність діяння, кримінальна протиправність, винність, вчинення суб'єктом злочину (тобто фізичними, осудними особами, які досягли віку кримінальної відповідальності за злочини даної категорії).

Висновки. З врахуванням зазначеного можливим є визначити екологічні злочини як винне суспільно небезпечне діяння, що посягає на суспільні відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища, стандартів екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів, заборона вчинення яких встановлена чинним кримінально-правовим законодавством і карається застосуванням заходів кримінально-правової відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Екологія як один з чинників впливу на здоров'я людини. *Нова екологія*. URL: <http://www.novaecologia.org/voeco-697.html>.
2. Турлова Ю. А. Феномен екологічної злочинності: питання кримінологічної дефініції. Держава і право. Юридичні і політичні науки. Випуск 66. С. 239–246.
3. Курс кримінології. Особлива частина : підручник / під заг. ред. доктора юридичних наук, професора Джужи О.М. – К., 2001.
4. Турлова Ю. В. Поняття «екологічні злочини» : до проблеми визначення. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридична. Випуск 6. Том 3. 2015. С. 69–72.
5. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. ст. 546.
6. Жевлаков Э.Н. Экологические преступления : понятие, виды, проблемы ответственности : дис. ... д.ю.н.. М., 1991.
7. Дубовик О. Л., Жалинский А. Э. Причины экологических преступлений. М., 1998.
8. Баранівський В.Ф. До проблеми сучасного розуміння поняття «злочини проти навколишнього природного середовища». *Юридична наука*. 2015. № 6. С. 42–48.
9. Турлова Ю.А. Поняття «екологічні злочини» : до проблеми визначення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Випуск 6. Т. 3. С. 69–72.
10. Турлова Ю.А. Система екологічних злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 36. Т. 2. С. 103–109.
11. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : Постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 року № 188. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 38–39. Ст. 248.
12. Рекомендації парламентських слухань щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства в Україні: Постанова Верховної Ради України від 20 лютого 2003 року № 565 р.
13. Модельный экологический кодекс для государств-участников Содружества Независимых Государств : принят на двадцать седьмом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ (Постановление № 27–8 от 16 ноября 2006 года). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/997_g03.
14. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ю.С. Шемшученко та ін. К. : Укр. енцикл., 1998. URL: <http://leksika.com.ua/19980614/legal>.
15. Популярна юридична енциклопедія / [І.С. Чиж, В.К. Гіжевський, В.В. Головченко, Е.Ф. Демський, С.Е. Демський, О.В. Лавринович, В.Ф. Погорілко]. К. : Юрінком Інтер, 2002. 528 с.
16. Баранівський В.Ф. До проблеми сучасного розуміння поняття «злочини проти навколишнього природного середовища». *Юридична наука*. 2015. № 6. С. 42–48.
17. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / за ред. Є.М. Моїсєєва, Ю.І. Римаренка, В.Я. Тація, Ю.С. Шемшученка. К.: Атіка, 2007. Т. IV. *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади поліцейської діяльності*. 968 с.